

XAQANI ŞİRVANI

Ərəbcə Şeirləri

(filoloji tərcümə)

Tərcümə, "Ön söz" və izahların müəllifi:

Prof. İmamverdi Həmidov

Elmi məsləhətçi:	İsa HƏBİBBƏYLİ (<i>akad.</i>)
Elmi redaktor:	Vasim MƏMMƏDƏLİYEV (<i>akad.</i>)
Redaktor:	Səlim BABULLAOĞLU
Korrektor:	Lətafət SƏMƏDOVA
Tərtibatçı:	İsmayıl SÜLEYMANLI
Cildin dizayneri:	Azər ƏSGƏRZADƏ

Xaqani Şirvani

ƏRƏBCƏ ŞEİRLƏRİ (*filoloji tərcümə*)

Bakı, "Parlaq İmzalar" Nəşriyyatı – 2017, 160 səh.

© Parlaq İmzalar MMC / 2017

Kitabın bütün hüquqları qorunur. İcazəsiz olaraq hər hansı vasitə ilə nəşri və yayımlanması qadağandır.

ISBN 978-9952-4710-4-5

www.parlaqimzalar.az

info@parlaqimzalar.az

  /parlaqimzalar

0559697259 / 0559897259

Mətbəə: "AVE PRINT" MMC

2017

Mündəricat

Xaqani Şirvaninin ərəbcə şeirləri _____	5
Xacə İmam Cəlaləddin əl-Xarinin mədhinə yazılmış qəsidə _____	29
Yəhya ibn Məhəmmədin mədhi _____	63
Bağdadın mədhi haqqında _____	71
Dərbənd hakimi Seyfəddin Müzəffər bin Məhəmmədin mədhinə yazılmış qəsidə _____	85
Məlikul-əzəm Ələddinin mədhi haqqında _____	95
Qitələr _____	107
Fəzilətlər tacı olan İzəddinin mədhi haqqında _____	120
İraq haqqında _____	125
Qitələr _____	128
Qocalıq haqqında _____	131

Yəmən haqqında _____	134
Məhəmməd əs-Səmaninin mədhinə yazılmış qəsidə _____	136
İzahlar və şərhlər _____	141

Xaqani Şirvaninin ərəbcə şeirləri

İdeya, məzmun və sənətkarlıq baxımından zəngin olan klassik Azərbaycan ədəbiyyatını yaradanlar doğma Azərbaycan, türk dili ilə yanaşı, zamanın tələbinə uyğun olaraq əsərlərini fars və ərəb dillərində də yazıblar. VIII əsrdən üzübəri böyük sənətkarlarımız İsmayıl Yəsaroğlu, Xətib Təbrizi, Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli və başqalarının ərəb və fars dillərində yaratdıqları sənət inciləri Azərbaycan ədəbiyyatı ilə yanaşı, ərəbdilli və farsdilli ədəbiyyatı xeyli zənginləşdirib. Məşhur şərqşünas akademik İ.Y.Kraçkovski ərəbdilli ədəbiyyatın xarakteristikasını verərkən bu vəziyyəti nəzərdə tutaraq göstərib ki, ərəb dilində yaradılmış ədəbiyyat bir çox Yaxın Şərq xalqları üçün klassik ədəbiyyat rolunu oynamışdır.¹ Füzulinin ərəbcə şeirlərini ilk dəfə elmi icti-

---

¹ И.Ю.Крачковский. Избранные труды, II м., Москва-Ленинград, 1956, səh.570

maiyyyətə çatdıran Y.E.Bertels orta əsrlərdə hər hansı şairin bir neçə dildə şeir yazmasının səbəbini ədəbi əlaqələrin sıx olmasında və şairlərin səyahətlərə çıxmasında görürdü.²

Böyük Azərbaycan şairi Xaqani Şirvani Bertelsin müəyyən etdiyi ülgüyə uyğun olmaqla yanaşı, eyni zamanda olduqca istedadlı bir şair kimi ərəb aləmi ilə bağlı fikir və düşüncələrini, ümumiyyətlə, bu sahədə bədii sənət bacarığını ərəb dilində də nümayiş etdirməyə bilməzdi. Şairlik sənəti ilə haqlı olaraq fəxr edən məğrur Xaqani poeziya sahəsində qüdrətini bu zəngin dildə verməyə qadir bir sənətkar olduğunu göstərib.

Xaqani ərəbcə 506 beyt irs qoyduğu kimi, fars dilində yaradıcılığında da bir sıra muləmmə (ərəb və fars dillərində qarışıq şeirlər) və çoxlu təlmihlər (ərəb dilində Quran ayələrinə və hədislərə işarələr) yaradıb. Ərəbcə şeirlər onun nəşr olunmuş divan və kulliyatına daxil edilib, lakin tədqiqat obyektı olmayıbdır. Xaqaninin elmi tərcümeyi-halını öyrənmiş Azərbaycan alimi prof. Q.Kəndli-Herisçi şairin Bağdad haqqında qəsidəsinə, Dərbənd hakimi Seyfəddin Arslan Müzəffərə, Yəhya ibn Məhəmmədə və Cəlaləddin Xariyə həsr etdiyi şeirlərə toxunsa da,³ eyni mövzuda fars dilində şairin yazdığı şeirlərə əsaslanmış, ərəbcə qəsidələrin məzmununu açmağa və sənətkarlıq baxımından onların qiymətləndirilməsinə girişməmişdir.

---

² Е.Э.Бертельс. Изб. Труды, Низами и Физули, Москва, 1962, səh. 506

³ Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, II c., Bakı, 2007, səh. 428, 431

Xaqaninin divanını nəşr edən İran alimləri doktor Ziyaəddin Səccadi⁴, Əli Əbdurrəsuli⁵, “Xaqaninin həyatı və şeirlərinin şərhı” adlı ön sözlün müəllifi Cahangir Mənsur,⁶ habelə “Xaqani Şirvani” adlı oçerkin müəllifi prof. Bədiuzzaman Foruzənfər⁷ ərəbcə şeirlərə, demək olar ki, toxunmayıblar. Xaqani divanının nisbətən mükəmməl nəşrini hazırlamış və ərəbcə şeirlərin oxunmasını asanlaşdırmaq üçün sözləri hərəkələmiş Mircələləddin Kəzzazi fars dilində olan əsərlərə şərh yazsa da ərəbcə şeirlərlə bağlı bu işi görməyib. Fars dilindəki şeirlərdə işlədilmiş 300-ə yaxın ərəb sözlərinin göstəricisini hazırlayan nəşirin işini əlbəttə ki, dəyərləndirmək lazımdır.⁸

Son illərdə də Xaqani Şirvaniyə həsr edilmiş konfrans və elmi simpoziumlarda öyrənilən mövzular sırasında şairin ərəbcə şeirlərinə rast gəlinmir. İran alimləri Seyyid Əmir Mahmud Ənvar, Zülfüqar Xurrəmi, Asiya Fəqih Pərşkuhi, Məhəmməd İbrahim Malmir və başqaları Xaqani poeziyasında Quran və hədislərin təsiri, “Siniyyə” qəsidəsinin müqayisəli öyrənilməsinə,⁹ Əhməd Hatəmi, Məsumə Mədənkan, Məhəmməd Mehdiqur isə Xaqani poeziyasında mənəviyyat və irfan məsələlərinə daha çox diqqət veriblər.¹⁰

---

⁴ Divan-e Xaqani Şirvani, Tehran, 1338 h.ş.

⁵ Divan-e Xaqani Şirvani, Tehran, 1316 h.ş.

⁶ Divan-e Xaqani Şirvani, Tehran, 1375 h.ş, səh. 7-31

⁷ Yenə orada, səh.35-64

⁸ Divan-e Xaqani Şirvani, Tehran, 1376, səh.1397-1401

⁹ Səbk-e Azərbaycani və seyr-e tarixi-ye an dər şere farse, Urmiye, 1338 h.ş., səh. 107, 111, 367, 377, 550-575

¹⁰ Təcəlle-ye erfən dər soxən-e soxən vərən-e Azərbaycan, Urmiye, 1385, səh. 161-176, 577-586

Ona görə Xaqani Şirvaninin ərəbcə şeirlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etməklə yanaşı, bu şeirlərin ideya, məzmun və poetik xüsusiyyətlərinin təhlili xaqanı-şünaslıqda əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir.

Qeyd edək ki, biz hazırkı tərcümə üçün “Əfzələddin Bədil bin Nəccar Xaqani Şirvaninin divanı. Tehran, 1338, h.ş.” nəşrindən istifadə etmişik. Eyni zamanda bir neçə əlyazmadan istifadə edilməklə düzəlişlər də aparılıb. Odur ki, bu nəşri elmi-tənqidi mətn də hesab etmək olar. Nəşrin müqəddiməsinin və izahlarının müəllifi doktor Ziyaəddin Səccadidir. İstifadə olunan əlyazmalar və çap nüsxələri aşağıdakılardır:

– Britaniya (London) Muzeyinin əlyazması (664 h. ilində köçürülüb);

– Ağayə Sadiq Ənsarinin nüsxəsi. Tarix göstərməyib. Ehtimal edilir ki, hicri VII əsrdə köçürülüb;

– Milli Şura Məclisinin (İran) kitabxanasında saxlanılan nüsxə. Tarixi bilinmir;

– Paris Milli kitabxanasının nüsxəsi. 800 h. ilində köçürülməsi ehtimal edilir;

– Tehran, 1316/17 h. Naşir Əli Əbdürrəsulidir. O, bəzi çətin anlaşılan sözlərin izahını haşiyədə verib;

Bununla yanaşı, aşağıdakı nəşrlərə də müraciət olunub:

1.Əcəm Həssanı Əfzələddin Bədil bin Əli Xaqani Şirvani divanı, Tehran, 1375, h. (Divanı nəşrə hazırlayan və girişin müəllifi Cahangir Mənsurdur.) Giriş hissəsi “Xaqaninin həyatı” adlanır. Sonra isə professor

Bədiuzzaman Foruzənfərin “Xaqani Şirvani” adlı oçerki təqdim edilir. C.Mənsurun verdiyi məlumata görə, bu nəşr onun istifadə etdiyi bir əlyazma əsasında hazırlanıb. Mənsurun yazdığına görə, “universitet yoldaşlarından birinin şəxsi ailə kitabxanasında saxlanılan həmin əlyazma yüzlərlə digər əlyazma kitabları kimi qorunur. Bu kitabxanada İrənin bir çox məşhur şairlərinin əsərləri də vardır. Ailə dəftərində onların seçilməsi və hazırlanması səbəbləri və şərtləri geniş izahatlarla göstərilib. Mənə onların adlarını çəkməmək, heç bir məqsədlə kitabın səhifələrindən surət çıxarmamaq və nəşr etməmək şərtilə, imkan olduğu qədər bu nüsxənin üzünü köçürməyimə və çap etdirməyimə icazə veriblər”.

Daha sonra C.Mənsur qeyd edir ki, əlyazmada oxunması çətin olan sözlər Xaqani divanının digər əlyazmaları və nəşrləri ilə tutuşdurularaq dəqiqləşdirilib.

Naşir xüsusi bir diqqətlə yazır ki, bu nüsxə nəfis, qiymətli və çox yaxşı vəziyyətdədir. O, 1108 hicri ilində Təbrizdə Məşədi Hüseyn Makui (və ya Bakui) adlı bir kitab satıcısından alınıb... Əlyazmanın sonunda yazılıb: “Əcəm Həssanı Xaqani Şirvaninin şeirləri sona çatdı. Cumadi Əs-sani 743 hicri. Katib Məhəmməd bin Əhməd Simnani”.

2. Əcəm Həssanı Əfzələddin İbrahim bin Əli Xaqani Şirvaninin divanı. Tehran, 1316. (Düzəliş, haşiyə qeydləri və şərhlər Əli Əbdulrəsulinindir.) Burada naşirin “Düzəliş, haşiyə qeydləri və şərhləri” dedikdə ərəbcə şeirlərdə çox az miqdarda verilmiş izahedici sözlər nəzərdə tutulur.

3. Doktor Mir Cəlaləddin Kəzzazinin 1376-cı hicri şəmsi ilində nəşr etdiyi "Divane-Xaqani Şirvani". İki cilddən ibarət tərtib edilmiş bu divanın birinci cildində şairin fars dilində qəsidə və tərkibbəndləri, ikinci cilddə qəzəllər, mədhiyyələr, qitələr, məsnəvilər, rübailər və ərəbcə şeirlər verilib.

Kəzzazi nəşrini divan adlandırdığı üçün divana məxsus tərtib prinsiplərini gözləməyə çalışmışıb. Belə ki, ərəbcə şeirlər qafiyələrin əlifba sistemi ilə düzülüşü əsasında təqdim edilib. Nisbətən uzun qəsidələrin beytləri beş-beş nömrələnmişdir. Lakin bu işdə vahid bir prinsipin əsas götürüldüyü məlum deyil. Yəmənin tərifinə həsr edilmiş 6 beytlik şeirdə beytlər nömrələndiyi halda beytlərin sayı nisbətən çox olan başqa bir şeirdə (səh. 1352) bunu görmürük. Kəzzazinin tərtib etdiyi divanda Xaqaninin ərəbcə şeirləri 500 beytdən ibarətdir.

Ümumiyyətlə, geniş dünyagörüşünə malik olan Xaqani Şirvani dövrünün səviyyəsinə uyğun elmi məlumatları və ədəbi ənənələri əsərlərində bədii sənətin imkanları daxilində verməyə çalışıb. Onun böyük həcmli qəsidələrində olduğu kimi ayrı-ayrı şeir parçalarında da ərəb-islam mədəniyyətinin görkəmli simalarının adları çəkilir, təlmih və işarələr təqdim edilir. Şairin əsərlərində ərəbdilli ədəbiyyatın görkəmli nümayəndələrinin adları sadəcə çəkilmir, onların yaradıcılığının xarakterizə olunduğu başlıca cəhətlər işlətdiyi bədii priyomlarda istifadə edilir. Məsələn, o, ustadı Bəhaəddin Səid ibn Əhmədi mədh edərəkən poetik istedadının

gücünü göstərmək üçün tanınmış ərəb şairləri Bəşşar ibn Burd və Ləbid ibn Rəbiənin sənətini ortaya qoyur.¹¹ Əmisi Kafiəddini mədh etdikdə özünü ərəb filoloqu İbn Vəlidin tələbəsinə və məşhur antologiya müəllifi, dilçi alim Əbul Abbas əl-Mubərrədə tay tutur.¹² Xaqanidə məşhur ərəb şairləri Həssan ibn Sabit, Əbu Übadə əl-Buhturi və Əbu Teyyib əl-Mutənəbbiyə məxsus poetik sənətkarlığın əlamətlərini görmək olar: Həssanın mədhiyyəçiliyini, Buhturi təsvirini, Mutənəbbinin qürur və səfərlərindəki şairanə düşüncələrini.¹³

Xaqaninin ərəbcə şeirləri janr baxımından qəsidə, mədhiyyə və qitələrdən (şeir parçaları) ibarətdir. Qəsidə adlandırılan əsərlər də məzmununa görə mədh xarakteri daşıyır. Bu şeirlər məzmun etibarilə aşağıdakı kimidir:

1. İmam Cəlaləddin əl-Xarini (və ya əl-Xəzarini, yaxud əl-Xəvarini) mədh edən qəsidə (170 beyt).

2. İmam Məhəmməd ibn Yəhyanı mədh edən qəsidə (16 beyt).

3. Bağdadın mədhinə yazılmış qəsidə (65 beyt).

4. Dərbənd hakimi Seyfəddin Müzəffər bin Məhəmmədin mədhinə yazılmış qəsidə (47 beyt).

5. Böyük hakim Əlaəddinin mədhinə yazılmış qəsidə (45 beyt).

6. İzəddinin mədhinə yazılmış qitə (3 beyt).

---

¹¹ Xaqani Şirvani. Seçilmiş əsərləri, Bakı, 1978, səh. 159

¹² Xaqani Şirvani. Seçilmiş əsərləri, Bakı, 1978, səh. 106

¹³ Həmidov İ. Azərbaycan ədəbiyyatı klassikləri ərəb ədəbiyyatşünaslığında, Bakı, 2009, səh.44

7. İraq həsrətilə yazdığı qitə (14 beyt).
8. Qocalıq haqqında yazılmış qitə (11 beyt).
9. Məhəmməd Səmanini mədh edən qəsidə (14 beyt).
10. Yəməninin mədhinə yazılmış qitə (6 beyt).
11. Reydə baş verənlər haqqında yazılmış qitə (17 beyt).
12. Ayrı-ayrı qitələr (şeir parçaları 98 beyt).

Göründüyü kimi, mədhiyələrin ünvanlandığı şəxslər ölkə, əyalət hakimləri, alimlər, habelə ölkə və şəhərlərdir. Şübhəsiz, hakimləri və görkəmli şəxsiyyətləri mədh etmək Xaqanidən əvvəl, Xaqani dövründə və ondan sonrakı dövrlərdə də olmuşdur. Mədhiyələr eyni zamanda dövrün tarixi-ictimai durumu haqqında məlumatları zənginləşdirməklə bərabər, poetik sənətin mənzərəsi və bədii ifadə vasitələrinin işlədilməsi xüsusiyyətlərini göstərən nümunələr kimi əhəmiyyətlidir.

Ərəbcə şeirlərin bədii sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən aydın olur ki, Xaqani yaradıcılığı üçün xas olan cəhətlər burada da əksini tapır: dərin fəlsəfi-ictimai düşüncələr, qəlb duyumu və ağılın dərkinə əsaslanan irfan elminin üstünlüyü, ərəb qəsidəçiliyindəki ənənəvi müraciət və bədii təsvirə yeniliklər gətirmək, cansız əşya və yer adlarında təşxis priyomundan istifadə etmək, özünün şairlik qüdrəti ilə fəxr etmək, yurd sevgisinin vəsfi və müqayisə metodundan istifadə etməklə doğma adamlarının tərifinə yer vermək. Nümunə üçün bəzi qəsidələrin qısa məzmununu və təhlilini təqdim edək.

Dövrün ləyaqətli alimlərindən olan İmam Cəlaləddin əl-Xarinin mədhinə yazılmış qəsidədə islamaqədərki çağın ərəb şairi İmrul-Qeysin məşhur “Durun, ağlayaq...” muəlləqəsində olduğu kimi keçmiş xoş günləri yadına salır və rübabın həzin səsindən gözləri yaşla dolur. Bu kədər həm dövrədən gəlir, həm də dost və yaxın insanların hüznünü ifadə edir. Zərif ahu da bu kədəri bölüşür. Şair kədərli anları bir qədər gec anladığı üçün sevgilisindən üzr istəyir. Köçmüş obanın qalıqlarının yerləşdiyi Tihamə hər şeyi yada salır: tanış xeymələr, kiçik təpələr və ya onların izləri, sevgili ilə keçirilən keçmiş günlər. Artıq hər şey aşiqin gözlərinin qabağındadır və onun gözləri yaşla dolur. Göz yaşı yaqut dənələri kimi toz rəngli ipə sıralanıb muncuq-muncuq axmağa başlayır.

Keçən xoş günləri aşiqin yadına salanlar vaxtilə həmdəmi olmuş ahular və xəyali könül quşları olurlar. Şairin kədər dairəsi genişlənir. Onu düşündürən assoziativ məqamlar ərəb şeir ənənəsindən gəlir, müqayisənin poetik məqamları hindlini və slavyanı yada salır, fars dilində əsərlərində olduğu kimi, Günəşi xatırlayır. Şair ərəb mühitində doğulan qızları anır.

Bütün bunlarla yanaşı, müəllifin daxilində doğan və bədəninin bütün hiss üzvlərini ağladan eşq odu onu yandırır. O həm ağlayır, həm də gülür. Belə fəlsəfi keçiddə şair dönük çıxmış dostların halına acıyır. Şair göstərir ki, bu, var-dövlət hərisliyinin nəticəsidir və dünya onlardan intiqam alacaq. Çünki “vəfa qanı və vəfa odu sevilənlərdə, xoşniyyətli adamlarda çoxdur”. Şair özü həmişə əhli-vəfa olduğu üçün “ənqa

quşunun rəğbətini qazanmışdır”. Öz diyarında danlaq tikanından sonra könlü susan şair qürbətdə “didərgin” və “sərgərdan” kimi dolaşır. Doğulduğu və yaşadığı yerlərdə sərt rəftarlara məruz qalan müəllifi “xurmanı çeynəyib tumu uzağa atıldığı” kimi vətəninə uzaqlaşdırıblar. Buna baxmayaraq, şair qalibdir, çünki “üzləri utandıran göz yaşları ölkələrdə axdı”. Şair ümitsiz deyildir: o, gecəyə ülfət bağlayır, lakin zülmət ona ölmü xatırladır. Fəqət bu durumda da Xaqani “qızdırma içində yazılmış kitablarla yüksəlmişdir”: onun fikirlərinin assosiativ inkişafı dünya, aləm və ilahi varlıq münasibətlərini əhatə edir. Şair istəyir ki, “heç bir göyərtisi olmayan səhralara toxum səpsin”, çünki hər gün açılan adi şəfəq damcı tələbində olanları zülmət içində itirir.

Şair həyatın ziddiyyətlərinə toxunur və qeyd edir ki, “ölüm hörmətə layiq adamları apardı”.

Nəticədə pis adamların axmaqlığı ilə alçaqların varlığından doğan şairin müsibəti daha da artır. Qəsidənin başlanğıcında göstərilən ağlamaq halı müəllifi boğur. Heyrət içində olan şairin hissləri onu sıxır, lakin iti baxışları bir anda müəllifin durumunu ələ alır: o, səfərə çıxmalıdır.

Xaqaninin həyatından məlumdur ki, şair çətinliklərlə və narazılıqlarla üzləşdikdə səfər arzusunu dilə gətirir və başqa diyarlara üz tutur. Bu baxımdan Məkkə ziyarəti də onu həmişə cəlb etmişdir.

Şair məcburiyyət üzündən Şirvandan ayrıldığını göstərir və vurğulayır ki, könlü Təbrizi istədi. O, bu seçi-

min doğru olduğunu da bir daha nəzərə çarpdırır. Şairin həyat yolunu öyrənən prof. Q.Kəndli-Herisçi Xaqanınin vətən sevgisini düzgün izah edərək yazırdı: “O, gənc ikən Şamaxıda sıxışdırıldıqda Təbrizə sığınmışdır...”

...Sözün geniş mənasında Şamaxı və Təbrizi özününkü saymışdır. Hər ikisi ilk gündən onun doğma yurdu idi. Hər ikisini özünə doğma vətən bilmişdir”.¹⁴

Qəsidədə Xaqani ayrılıq duyğularını təsvir edir, çünki ənənəvi ərəb qəsidəsinin quruluşu və məzmunu bunu tələb edir. Dəniz dərinliyi ilə okean olduğu kimi, onun dilə gətirdiyi ayrılıq səhradan da böyükdür və çadırının ipləri sidr ağacının kölgəsi qədər uzanmış cəhdidir, çalışqanlıqıdır.

Bununla yanaşı, şair böyük müsəlman kimi ümidini Allaha bağlayır və nəticədə çətinliklə olsa da, ən gözəl budaqda yaxşı və bol məhsul onun qisməti olur. Ona görə hədiyyəsi istəyi kimi olur. Göy qübbəsinin yaratdığı xeymənin ətrafındakı yağış tufanında onun sevinci sellər kimi coşub-daşır. Sanki sevincdən məst olub ölüm bulağına tərəf üz tutur, lakin suya çata bilmir və suqabı sınıır. Ümidini qənaət quyusuna bağlayan şairin suqabı deşilir, sonra isə su dibindən kəsilir. Həyat belədir: atalar həsəd çəkilən övladları kainatın analarından qoruyurlar (klassik fəlsəfi şeirdə atalar göylərlə, analar isə yerlə bağlı təqdim edilir. Göylər yüksəklik və ucalıq, yer yaxınlıq əlamətidir).

---

¹⁴ Kəndli-Herisçi Q. Xaqani Şirvani. Həyatı, dövrü və mühiti, Bakı, 1988, səh. 435-436